

De oorlog op Alaka

Specerijenhandel voor en tijdens de koloniale periode

Introductie

'De oorlog op Alaka' is een lespakket voor de bovenbouw van het basisonderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Het is opgebouwd rond een verhaal waarin bewoners van een Moluks eiland (in het huidige Indonesië) in de zeventiende eeuw zich proberen te verdedigen tegen aanvallen van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC). De VOC, een Nederlandse handelsmaatschappij, veroverde de Molukse eilanden en legde de bewoners met dwang een monopolie op in de handel in specerijen (kruidnagel, nootmuskaat, foelie). Van 1816 tot 1949 waren de veroverde gebieden in Indonesië een kolonie van Nederland onder de naam Nederlands-Indië.

Tijdvakken en Canonvensters

Dit lespakket sluit aan bij Tijdvak 6 *Tijd van Regenten en Vorsten* (Gouden Eeuw) en Canonvensters *VOC* en *Veelkleurig Nederland*.

Doel

Doel is om leerlingen meer inzicht te geven in de gedeelde Moluks-Nederlandse geschiedenis. De geschiedenis van de VOC wordt meestal verteld vanuit Europees perspectief. In dit lespakket krijgen de leerlingen inzicht in de keerzijde van de handelspositie die de Republiek der Nederlanden in de wereld verwierf, de gewelddadige werkwijze van de VOC en het perspectief van de bewoners van die gebieden waar de VOC haar macht vestigde.

Leerlingen krijgen een beeld van:

- het leven op de Molukken voor de komst van de Westerse koloniale mogendheden;
- de rol die de Molukken dankzij hun specerijen speelden in de handelsnetwerken in de zestiende en zeventiende eeuw;
- de wijze waarop de VOC te werk ging bij het vestigen van handelsmonopolies;
- de veranderingen die ontstonden door de komst van de Nederlanders.

Inhoud

Dit lespakket bevat:

- een verhaal over de strijd op de berg Alaka op het Molukse eiland Haruku
- vier lesbrieven
- docentenhandleiding

Verhaal: het fort Kitakutu op de berg Alaka wordt in 1637 aangevallen door de VOC. Aan Molukse kant neemt Monia Latuarima na de dood van haar vader het bevel over. Zij bedenkt allerlei listen om de Nederlanders af te slaan. Maar uiteindelijk moeten de Alaka-strijders

zich toch overgeven.

Lesbrieven:

- Lesbrief 1 'Het eiland Haruku in de zeventiende eeuw': geeft achtergrondinformatie over het eiland, de ligging van de dorpen en de bestaanswijze van de bewoners in de zeventiende eeuw.
- Lesbrief 2 'Kruidnagels': geeft informatie over de kruidnagelboom en de economische betekenis die kruidnagels in de loop der tijd voor de economie van de Molukken hebben gehad.
- Lesbrief 3 'Handel in Zuidoost-Azië': beschrijft de plaats die de Molukken hebben ingenomen aan de periferie van het hoogontwikkelde handelssysteem in Azië rond 1500 en de verschuivingen die daarin optraden door de komst van de Europeanen.
- Lesbrief 4 'Strijd om Haruku': geeft een beeld van de uitrusting en tactiek van de verschillende partijen en plaatst het verhaal in een ruimer kader.

Historisch kader

In het verhaal 'De oorlog op Alaka' staat de strijd centraal die de inwoners van het noordelijke deel van Haruku, ook Hatuhaha genoemd, hebben gevoerd tegen de Nederlanders in 1637. Deze strijd wordt de tweede Alaka-oorlog genoemd. Want dit was niet de eerste keer dat de inwoners van Hatuhaha strijd leverden tegen de Europeanen. Toen de Portugezen zich vanaf 1570 van Ternate (Noord-Molukken) moesten terugtrekken, omdat hun relatie met de Ternatanen ernstig verstoord was, probeerden zij de Midden-Molukken waaronder ook Haruku in hun machtsgebied op te nemen. Wat het zuidelijke deel van het eiland betrof, slaagden zij in hun poging: ze wisten de dorpen voor zich te winnen en tot het christendom te bekeren (katholicisme). Het islamitische noordelijke gedeelte wisten ze, ondanks herhaalde pogingen, niet te veroveren.

Confrontatie islam-christendom?

Op het eerste gezicht lijkt het erop, dat het felle verzet van Hatuhaha (en hetzelfde geldt voor het rijk Hitu op Ambon en het rijk Iha op Saparua) tegen de Europese veroveraars ingegeven werd door godsdienstige motieven. De indruk wordt verwekt, dat deze islamitische streken zich verzetten tegen de kerstening die de Portugezen, en later de Nederlanders, tot stand trachten te brengen. Er zijn echter twee factoren, die tegen een dergelijke zienswijze pleiten.

In de eerste plaats bestond er al voor de komst van islam en christendom een scherpe scheiding tussen de noordelijke en de zuidelijke helft van de verschillende eilanden op Ambon en de Lease (Lease: de eilanden Haruku, Saparua, Nusalaut). Zo vormden de vijf dorpen van Hatuhaha al vanouds een confederatie, die een natuurlijke tegenspeler had in de negen dorpen van de zuidelijke helft (siwa-lima). Beide helften van een eiland beschouwden elkaar min of meer als aartsvijanden. Een historische verklaring voor deze tegenstelling is nauwelijks te geven.

Ook in tegenspraak met een godsdienstige oorsprong van de loyaliteit ten opzichte van de Portugezen (en later Nederlanders) of juist het verzet daartegen in de hulp, die het islamitische Hatuhaha in 1637 vroeg en kreeg van de christendorpen Aboru en Oma op Haruku en Tuhaha op Saparua. De hulp van Tuhaha liep uiteindelijk zelfs uit op het sluiten van een *pela* (bloedbroederschapsverbond) tussen Hatuhaha en Tuhaha.

Hier moet echter wel de kanttekening bij worden geplaatst, dat ook de christendorpen in de jaren voorafgaand aan 1637 schoon genoeg hadden gekregen van de zware lasten die de Nederlanders hun oplegden om het kruidnagelmonopolie te kunnen vestigen. Alle dorpen, ook christelijk, namen in 1637 dan ook deel aan de opstand of hielden een strikte neutraliteit in acht.

Beleid en optreden van de Nederlanders

In 1599 zetten de eerste Nederlanders voet aan wal op de Molukken. Van meet af aan richtten zij hun aandacht vooral op de Midden-Molukken. De mogelijkheid daartoe werd hun door de bewoners van met name Hitu, het islamitische deel van Ambon, geboden. Zij riepen de hulp van de Nederlanders in hun strijd tegen de Portugezen, die zich door hun geldzucht en onbehouden optreden gehaat hadden gemaakt. Door hun overmacht op zee slaagden de Nederlanders er al snel in de Portugezen uit Ambon-Lease te verdrijven. Ook op hun beurt kwamen de Nederlanders in conflict met de plaatselijke bevolking. Hun streven was er namelijk op gericht een monopoliepositie in de kruidnagelteelt te vestigen: alle kruidnagels moesten verplicht en tegen vastgestelde prijzen aan de Nederlanders – na 1602 vertegenwoordigd door de VOC (Verenigde Oost-Indische Compagnie) –, worden geleverd. En dat, terwijl de handel met inheemse kooplieden en andere Europeanen vaak veel lucratiever was. Vooral de geïslamiseerde gebieden als Hitu, Hoamoal (op het eiland Seram) en Hatuhaha, gesteund door Ternate (in de Noord-Molukken) verzetten zich met man en macht.

De strijd concentreerde zich op Ambon, dat de VOC als centrum voor de kruidnagelteelt had gekozen, en op Seram, waar de Nederlanders de kruidnagelteelt onmogelijk wilden maken, omdat anders het gebied te groot zou worden voor de instelling van een effectief monopolie. Omdat de islamitische bevolking van Hatuhaha het verzet tegen de VOC actief steunde, werd ook Haruku strijdtoneel, toen de VOC pogingen in het werk stelde om in de groots opzette militaire acties van 1625 en 1637 het verzet tegen de instelling van het monopolie te breken.

In geen van beide gevallen slaagde de VOC erin Hatuhaha militair te veroveren, omdat de bevolking zich teruggetrokken had in het onneembare fort Kitakutu op de berg Alaka. De eerste keer dropen ze, na het vernietigen van een aantal kruidnagelbomen, onverrichterzake af. Maar in 1637 zetten ze, na een mislukte poging om Alaka te veroveren, een 450-tal Alfoeren in. Deze bewoners van het bergland van Seram kregen de vrije hand: ze snelden zestien koppen en trokken plunderend rond. Ondertussen vernietigden de militairen van de VOC alle voedingsgewassen en de kruidnagelaanplant. Nu ze beroofd waren van hun bestaansmogelijkheden, waren de inwoners van Hatuhaha

wel gedwongen zich over te geven aan de Nederlanders. Die dwongen de bevolking aan de kust te gaan wonen om verdere onrust te voorkomen. Daar konden ze door de overmacht van de VOC op zee makkelijk onder controle worden gehouden.

Geschiedzang

De gebeurtenissen in het verhaal 'De oorlog op Alaka' komen voor in een geschiedzang met de titel 'Lania Amarima Lounusa' (Lied van vijf dorpen, één eiland) (Lestaluhi 1988, p. 182-186). Dit lied in de Bahasa Tanah (oorspronkelijke landstaal) is in 1980 opgetekend door de Ambonse geografiedocente Lestaluhi in het dorp Rohomoni (Haruku). De zang heeft deels het karakter van een weeklacht. Hieronder volgen enkele passages.

Monia Latuarima trok mannenkleden aan, klom bovenop de muur van Kitakutu en zong:

*Malonae, imi piri imi teita wa ala mau wake-eru.
Mai-mai Upu mai mai jama,
mai isahu rotominaksi
mai itoto sairau reri
ehenala iteka adatau maheri.*

Hé soldaten, geef mij je broek maar, dan trek ik hem aan.
Kom vaders, kom broeders,
voorwaarts in groten getale.
Kom, sla het VOC-vaandel terug
opdat onze adat en godsdienst niet worden vernietigd.

Over Monia Latuarima's tactiek:

*Uli-ulino ria samanime,
nasi hiti-aro ria kehe-kehe
Kumpania nasi sa-a kura sairo
Monia Latuwarima Inyai eilawai koto uli-ulia si.*

Grote boomstammen uit het bos Samanime
zijn neergelegd op de steilte.
Terwijl de compagnie optrekt met het vaandel
snelt Monia Latuarima toe om hen in hun val af te slachten.

Aan het eind van de oorlog werden enkele radja's verbannen. De radja van Rohomoni, vorst Makuku Marahua, werd op transport gezet naar het eiland Onrust bij Batavia. Over zijn gemoedstoestand bij zijn vertrek:

*Au ti Makuku Marahua
 au una saloa rup asalo
 singsara au Makuku Marahua
 Au sa-a Walanda kimurailaloi
 jasianusa au wa-a bijimata baihongia laloi
 Kapale lawa mile-mile
 matawainjei manahu lea itu
 Sorima hale sawalaloi
 tau tewasa menau marole salo-o.*

Wat heb ik, Makuku Marahua
 voor misdrijf begaan,
 dat ik lijden moet verduren?
 Vanavond ga ik aan boord van een Hollands schip
 en word in verzekerde bewaring gesteld.
 Onder het zachte deinen van het schip
 zullen mijn tranen onophoudelijk stromen.
 We zullen de wijde zee doorklieven
 maar ikzelf weet niet waarheen.

Literatuur

- Bartels, D., *Guarding the invisible mountain. Intervillage alliances, religious syncretism and ethnic identity among Ambonese Christians and Moslems in the Moluccas*. Ithaca 1977.
- Bartels, D., *In de schaduw van de berg Nunusaku. Een cultuur-historische verhandeling over de bevolking van de Midden-Molukken*. Utrecht 1994.
- Boelens, G., Ch. van Fraassen & H. Straver, *Natuur en samenleving van de Molukken*. Utrecht 2001.
- Boelens, L. & H. Straver, *Atlas Maluku*, Utrecht 1998.
- Bokemeyer, H., *Die Molukken*. Leipzig 1888.
- Fraassen, Ch. van & H. Straver (ed.), *G.E. Rumphius: De Ambonse eilanden onder de VOC, zoals opgetekend in 'De Ambonse Landbeschrijving'*. Utrecht 2002.
- Fraassen, Ch. van, J. van der Putten & H. Straver (ed.), *Ridjali: Historie van Hitu. Een Ambonse geschiedenis uit de zeventiende eeuw*. Utrecht 2004.
- Habiboe, R.R.F., *Omo'o. Van de berg naar het strand en overzee. Sejarah Leparissa. De geschiedenis van het dorp Oma en de Omanezen*. 2021.
- Hall, K.R., *Maritime Trade and State Development in Early Southeast Asia*. Honolulu 1985.
- Jacobs, H., *Documenta Malucensia I (1542-1577)*. Rome 1974.
- Jacobs, H., *Documenta Malucensia II (1577-1606)*. Rome 1980.
- Knaap, G.J., *Kruidnagelen en Christenen. De Verenigde Oost-Indische Compagnie en de bevolking van Ambon 1656-1696*. Dordrecht/Providence 1987.
- Knaap, G.J., W. Manuhutu & H. Smeets (red.), *Sedjarah Maluku. Molukse geschiedenis in*

Nederlandse bronnen. Amsterdam 1992.

Kraemer, H., 'Mededeelingen over den Islam op Ambon en Haroekoe'. In: *Djawa* 7, 1927, 2 p. 77-88.

Lestaluhu, H.M.R.L., *Sejarah perlawanan masyarakat Islam terhadap imperialisme di daerah Maluku*. Bandung 1988.

Lilipaly-de Voogt, A., *De boom vol schatten. Vertellingen uit de Molukken*. Utrecht/Zuidwolde 1993.

Meilink-Roelofs, M.A.P., *Asian Trade and European Influence in the Indonesian Archipelago between 1500 and about 1630*. 's-Gravenhage 1962.

Ptak, R., 'The Northern Trade Route to the Spice Islands: South China Sea-Sulu Zone-North Moluccas (14th to early 16th century)'. In: *Archipel* 43, 1992.

Straver, H., *De zee van verhalen. De wereld van Molukse vertellers*. Utrecht 1993.

Voor jongeren:

Wigard, N., met tekeningen van R. Hallatu, *Kijk, luister en lees. Molukse verhalen voor jong en oud*. Utrecht 2010.

Straver, H., *Vensters op de Molukse geschiedenis 1450-1950*. Utrecht 2011 (boek en website). www.venstersmoluksegeschiedenis.nl

Meer lesmateriaal en achtergrondinformatie is te vinden op www.moluksevoetstappen.nl

Verantwoording

Dit lespakket is een bewerking van informatiekranen die Magdaleen Kingmans in 1993 ontwikkelde voor het Landelijk Steunpunt Educatie Molukkers voor de leskist 'De oorlog op Alaka'. De bewerking is gedaan door Nanneke Wigard in 2022. Hierbij zijn tevens vragen voor leerlingen aan het eind van elke lesbrief toegevoegd. Ook is het materiaal voorzien van andere afbeeldingen.

Het verhaal 'De oorlog op Alaka' was al eerder bewerkt voor het boek *Kijk, Luister en lees* (N. Wigard, met tekeningen van R. Hallatu, 2010).

Illustraties

Lesbrief 1:

1 foto kust Haruku: Ch. Hetharia.

2 kaart Haruku: uit *G.E. Rumphius: De Ambonse eilanden onder de VOC, zoals opgetekend in 'De Ambonse Landbeschrijving'* van Ch. van Fraassen & H. Straver.

3 foto moskee Rohomoni: J. Straver-Smulders, 2010.

4 foto sagopalme: CPS/LSEM.

Lesbrief 2:

1 tekeningen nootmuskaat en kruidnagel: *Köhler's Medizinal-Pflanzen*, 1888-1890.

2 foto kruidnagels op straat: J. Straver-Smulders, 2010.

3 foto sempe met kruidnagels en nootmuskaat: N. Wigard, 2008.

4 kaart van Ambon Lease en Seram: Google Maps, 2022.

5 inkttekening Ihamahu: uit handschrift *Jaer-boeken van d'Amboinse Oorlogen, door Arnold de Vlamingh van Outshoorn, Superintendent over d'Oostersche gewesten, oorlogshaftig ten einde gebraght. Met Portret en 14 schoone kaerten verciert* van Livinus Bor (Bibliothèque Royale de Belgique, Brussel).

6 foto verwerking kruidnagels: J. Straver-Smulders, 2010.

Lesbrief 3:

1 foto huis met dak van atap en wanden van gaba-gaba: J. Straver-Smulders, 2010.

2 kaart Indonesië: LSEM.

3 prent wegen van nootmuskaat: *Waerachtig verhael van de Schipvaerd op Oost-Indien*, 1646.

4 foto man met sieraden: P. Drabbe, 1928-1930.

5 foto danseres met paradijsvogel: N. Wigard, 2010.

6 foto Alfoeren van Seram: O.D. Tauern, *Patasiwa und Patalima*, 1918.

7 tekening Portugese karveel: onbekend.

8 tekening VOC-schip in Japan: Rijksmuseum voor Volkenkunde Leiden.

Lesbrief 4:

1 prent bruiloftsfeest: *Waerachtig verhael van de Schipvaerd op Oost-Indien*, 1646.

2 prent De oorlogsvloot der Ambonezen: C. Decker, 1676, Rijksmuseum Amsterdam.

3 tekening huursoldaat uit Nederland: J. de Gheyn, *Instructieboek*, 1607.

4 tekening huursoldaat uit Ambon: J. Nieuhoff, *Zee- en lantreise door verscheyde gewesten van Oost-Indiën, behelzende veele zeltzame en wonderlijke voorvallen en geschiedenissen*, 1682.

5 foto kanon aan kust van Haruku: J. Straver-Smulders, 2010.

6 schilderij Antonie van Diemen: anonieme schilder, 1750-1800, Rijksmuseum Amsterdam.

7 tekening krijgdsans van Alfoeren: Q.M.R. Ver Huell, Museum Arnhem.

8 foto Fort Zeelandia: J. Straver-Smulders, 2010.

Antwoorden

Hieronder volgen de antwoorden op de vragen die aan het eind van de lesbrieven gesteld worden.

1.1 Dorpen waren oorspronkelijk gevestigd in het binnenland omdat dat veiliger was. In het binnenland waren ze niet zichtbaar vanuit zee en konden ze zich beter verdedigen tegen vijanden. Het antwoord dient te bevatten: veiliger of beter verdedigbaar.

1.2 Een reden waarom de dorpen nu aan de kust liggen, ligt in het feit dat ze daartoe gedwongen werden na de verovering door de VOC/Nederlanders. Zodat de VOC de dorpen goed in de gaten kon houden. Het antwoord dient te bevatten: gedwongen door de

VOC/Nederlanders.

1.3 Het christendom kwam op de Molukken omdat het de godsdienst was van de Portugezen. Als een dorp een bondgenootschap sloot met de Portugezen, ging het over tot het christendom. Het antwoord dient te bevatten: meegenomen door de Portugezen.

1.4 De dorpen sloten een bondgenootschap omdat ze samen sterker waren tegen vijanden. Het antwoord dient te bevatten: samen sterker.

1.5 Sagomeel haalt men uit de sagopalm. Het antwoord dient te bevatten: uit een boom of uit de sagopalm.

2.1 De drie specerijen die vroeger alleen op de Molukken groeiden, zijn: kruidnagel, nootmuskaat en foelie.

2.2 Kruidnagels groeiden oorspronkelijk alleen in de Noord-Molukken.

2.3 Een kruidnagel is een gedroogde bloemknop. Verklaring naam: Kruidnagels lijken op spijkertjes. Een andere benaming van spijker is nagel. Ze worden gebruikt om eten te kruiden. Het antwoord dient te bevatten: bloemknop, spijker, (eten) kruiden.

2.4 Kruidnagels werden gebruikt om kruidnagelbootjes van te maken, als medicijn (tegen kiespijn), voor de lekkere geur, om eten smakelijker te maken. Het antwoord dient twee toepassingen te bevatten.

2.5 Een monopolie houdt in dat één partij de hele handel in een product in handen heeft.

3.1 Producten die de inwoners van Haruku uit de natuur haalden, waren o.a. eten (door jacht, visserij, verbouw van gewassen), kleren (van boombast), huizen (van bomen), gebruiksvoorwerpen voor de jacht en visserij (bijv. van bot van dieren of van bamboe). Het antwoord dient twee producten te bevatten.

3.2 Mensen gingen handel drijven omdat ze producten wilden hebben die ze zelf niet of niet in voldoende hoeveelheid hadden. Of omdat andere mensen producten van hen wilden hebben.

3.3

Handelsproducten uit de Molukken:	Handelsproducten uit andere gebieden:
goud	textiel
kruidnagels	porselein
nootmuskaat	ijzer
sago	rijst

3.4 Het belangrijkste handelscentrum in de Molukken waren de Banda-eilanden.

3.5 tijdlijn met de volgende jaren en gebeurtenissen:

1492 Columbus in Amerika
1512 eerste Portugezen op de Molukken
1599 eerste Nederlanders op de Molukken
1602 oprichting VOC
1656 vestiging van kruidnagelmonopolie

4.1 De bewoners van Hitu zagen voordeel in de komst van de Nederlanders omdat ze hen als bondgenoot wilden hebben tegen de Portugezen.

4.2 Het verdrag dat de Hituezen met de Nederlanders sloten, hield in dat zij alle kruidnagels aan de Nederlanders zouden leveren.

4.3 De Ambonse Oorlogen vonden *niet* alleen plaats op het eiland Ambon. Namelijk ook op Seram (Hoamoal) en de Lease (Haruku, Saparua, Nusalaut).

4.4 Drie redenen waarom de Molukkers in verzet kwamen tegen de Nederlanders, waren: de zware hongidiensten, omdat ze niet goed behandeld werden (geslagen en uitgescholden), omdat ze niet genoeg voor hun kruidnagels betaald kregen.

4.5 De overwinning van de Nederlanders in de Ambonse Oorlogen betekende voor de Molukkers: ze werden verplicht om aan de kust te gaan wonen, er kwamen door Nederlandse soldaten bemande forten, ze moesten al hun kruidnagels aan de Nederlanders leveren. Het antwoord dient ten minste twee gevolgen te bevatten.

Dit lespakket bestaat uit een verhaal, vier lesbrieven en deze docentenhandleiding.
Ze zijn te vinden op www.moluksevoetstappen.nl